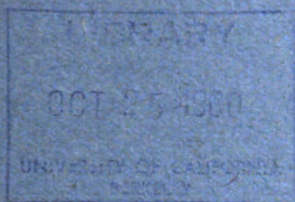

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. X св. 3—6

[*Naš jezik*]

БЕОГРАД 1960

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>М. Стевановић</i> : Александар Белић	69
2. <i>М. С. Московљевић</i> : Сећање на једну дијалектолошку екскурзију с професором Белићем	81
3. <i>Др Хамдија Кайџић</i> : Боравак професора д-р Александра Белића у Херцеговини 1903 г.	84
4. <i>Ирена Грицкај</i> : Академски речници и њихови задаци	88
5. <i>Павле Ивић</i> : Почетак организованог рада на лингвистичкој географији код нас	101
6. <i>М. Стевановић</i> : О једном основном и неколика узредна проблема	108
7. <i>В. М. Мишовић</i> : О речима <i>глукоза - гликоза, валенца - валенија, суйсџанца - суйсџанија</i>	139
8. <i>Б. Милановић</i> : Заменички облик <i>свију</i> у савременом књижевном језику	143
9. <i>Милија Ситанић</i> : Квантитет завршног самогласника компаратива прилога	149
10. <i>Петар Ч. Сладојевић</i> : Квантитет завршног самогласника 3 л. мн. аориста и имперфекта	154
11. <i>Живојин Ситанојчић</i> : <i>Делићи</i> мишљење и слични изрази	156
12. <i>М. С. Лалевић</i> : О неким синтаксичким колебањима	165
13. <i>Берислав М. Николић</i> : Осврт на приповедачки стил Бранка Ћопића	171
14. <i>Језичке йоуке</i>	180

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник д-р МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
 Секретар Уређивачког одбора д-р Берислав М. Николић

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА

БЕОГРАД

1960

Слог Издавачке установе „Научно дело“, Београд, Вука Караџића 5
 Штампана и повез Графичког предузећа „Академија“, Космајска 28, Београд

ПОЧЕТАК ОРГАНИЗОВАНОГ РАДА НА ЛИНГВИСТИЧКОЈ ГЕОГРАФИЈИ КОД НАС

Последња година делатности професора Белића донела је нашој науци још један велики подухват у којем њему припада заслуга главног иницијатора. То је организовање широко заснованог рада на лингвистичкој географији, другим речима на дијалектолошким атласима у Југославији.

Дијалектолошки атласи претстављају најзначајнију потребу сваке модерне науке о дијалектима. Та дела, приказујући систематски и синоптички варијације и распрострањеност свих важнијих језичких црта на земљишту неког језика, имају за дијалектологију централан значај, а стварају уједно и могућност за многобројне закључке у области историје језика, етимологије, историје културе и историје етникума, тако да спадају у ризницу фундаменталних културних тековина цивилизованих народа. Пошто су код нас сазреле прилике за израду оваквих атласа, а југословенски су слависти ту обавезу примили на себе на Четвртном међународном конгресу слависта у Москви 1958., формирана је ујесен 1959 Југословенска комисија за дијалектолошке атласе у коју је ушло тринаест научних радника који се баве истраживањем дијалеката у разним југословенским научним центрима. Руководство овом Комисијом и њеним радом припало је, разуме се, проф. Александру Белићу.

Одмах од свог оснивања Комисија се нашла пред великом и сложеном одговорношћу. Два велика задатка, или тачније комплекса задатака, доминирају перспективом рада Комисије. То су израда југословенских атласа (словеначког, српскохрватског и македонског) и учешће у изради општесловенског атласа. Сви ови послови, огромни по размерама и по труду који ће изискивати, тек треба да започну. Једини изузетак чини словеначки језички атлас којем је ударио темеље још покојни професор Рамовш и који се већ десетак година налази у фази теренског истраживања, лаганог али солидног. Од осталих послова општесловенски атлас,

по обиму најграндиознији, ствар је свих словенских народа и њихове сарадње. Улога наше Комисије ту је ипак знатна: она учествује у разради планова, а нарочито пројеката упитника за атлас, одабира пунктове на којима ће се вршити испитивања у Југославији, а доцније ће имати да оствари та испитивања. Што се тиче српскохрватског и македонског атласа, ту се иницијатива налази у рукама Комисије. Остављајући овом приликом по страни македонски атлас, на чијим се нацртима живо ради у Скопљу, ми ћемо се овде позабавати српскохрватским дијалектолошким атласом, његовим перспективама и започетом активношћу око њега.

Први и основни услов за успех у изради дијалектолошког атласа сачињава добар упитник. Он мора с једне стране садржати смишљено одабрана питања која ће донети што већу количину што важнијих података о стању у говорима, а с друге стране не сме бити преопширан, јер то успорава рад на терену и класификацију материјала. Осим тога могућности за картографско објављивање прикупљене грађе никад нису неограничене. Стога се у Југословенској комисији питању упитника пришло са великом озбиљношћу. Још у самом почетку образована је радна група која је предузела да изради прве нацрте за упитник, поделивши посао по секторима проблематике. Нацрти су израђени и о њима је затим вођена исцрпна дискусија која је одредила смернице за даљи рад на упитницима. Пошто се нацрти још у извесној мери попуне и усаврше, и пошто се затим ревидирају са гледишта кондиности, посебна комисија средиће примере из свих нацрта у коначну листу питања намењену теренском раду. Ту ће примери бити поређани према областима из живота којих се тичу. Тако ће, рецимо, речи *рука* и *јрсџ* доћи због свога значења једна поред друге, мада се узимају као примери за сасвим различите језичке појаве: *рука* због акцента и због појава у деклинацији именица ж. р. на -а, а *јрсџ* због сугласничке групе -сџ и због промене именица м. р. I врсте. Тиме ће испитивање на терену бити веома олакшано, јер ће се избећи скакање с предмета на предмет у разговору с претставницима дијалеката.

Осетљиво питање о начину како у пракси треба третирати деклинацију и конјугацију решено је тиме што су као примери узете, где год се то могло, речи које долазе у обзир и из других разлога, напр. гласовних, с тим да ће се од тих речи на терену одмах тражити и одговарајући облици. Притом неће бити узимани

сви облици од појединих речи, већ само они који претстављају посебан интерес за дијалектологију. Осим тога водиће се рачуна о томе да се као илустрација морфолошких прилика узимају они конкретни облици који одиста често долазе у живом говору. Тако ће се напр. облик датива, тамо где је потребан, осветљавати првенствено на именицама које значе жива бића (јер се у животу врло ретко нешто даје или намењује некој ствари), док ће се локатив узимати углавном од именица које не значе жива бића (јер се у том падежу такве именице много чешће употребљавају). Оваквим ће се поступком испитивање олакшати и убрзати, а и сами одговори биће аутентичнији.

У вези с уобличавањем упитника донесено је још неколико значајних одлука. Тако је решено да се од питања која се тичу речничког блага овом приликом узме само мањи део, оно што ће сасвим сигурно дати јасну диференцијацију међу нашим говорима (напр. *киша*: *дажд*, *вајџра*: *огањ*), а да се остала веома многобројна питања, нарочито она која су од интереса за етнографију, оставе за посебан речнички атлас, чијој би се изради пришло неколико година касније, онда кад буду савладани задаци у вези са првим атласом и кад будемо располагагли кадровима нарочито оспособљеним за оваква испитивања. Исто тако закључено је да велики део проблема из области синтаксе и значења облика, а евентуално и гласовну проблематику везану за додир речи у реченици и проблематику скакања акцента на проклитику, треба издвојити у посебан упитник, намењен специјалном поступку на терену. То су, наиме, појаве које се тешко могу испитати помоћу упитника на нормалан начин. Морало се прибећи директним питањима („Да ли се код вас говори тако и тако?“) што повлачи опасност да одговор буде сугериран. Аутентични подаци о оваквим појавама могу се добити само ако се информатор (лице које говори дијалектом) пусти да говори спонтано. Стога је предвиђено да ове особине испитају посебни стручњаци који неће питати по упитнику, већ ће водити са сељацима обичне разговоре, бележећи материјал на начин какав је препоручио у своје време проф. Белић у познатом писму Бодуену де Куртене, и то све дотле док ти разговори не донесу одговоре на мање-више сва питања с овог списка. Разуме се да овакво испитивање траје дуже него оно по упитнику, тако да ће за овај рад бити предвиђен веома смањен број тачака на терену. Овим последњим неће се много изгубити, јер су разлике међу дијалектима у овим областима по-

јава сразмерно мање, а њихов географски распоред није тако уситњен.

Број питања у коначној листи питања за терен кретаће се вероватно око 1500. Коначан број још није утврђен, а ни мишљења о овоме нису сасвим уједначена. Аутор ових редова сматра да се цифра од 1500 никако не би смела прећи (рачунајући притом сваки облик неке променљиве речи који ће се тражити као посебно питање, јер се за сваки облик и мора одвојено питати на терену). Упитник дужи од овога не би био целисходан за дату прилику. Он би заморио и испитивача и информатора и успорио би рад на атласу у много већој мери него што би била корисна она количина новог материјала коју би он донео.

Осим ове главне листе питања која ће послужити као основица теренског испитивања у свим српскохрватским крајевима израдиће се допунске листе за кајкавске и чакавске говоре. Ту ће се укључити они проблеми који су од значаја за те дијалекатске зоне, али не и за штокавске говоре. Картографски ће се ове појаве приказати на посебним, мањим картама које ће захватити само одговарајуће области. Исто тако предвиђене су карте-анекси где би се обухватило и распрострањавање извесних појава и преко граница словеначког одн. македонског језика (у атласима одговарајућих језика биће такође сличних карата где ће се пратити поједини феномени и преко граница српскохрватског језика). Тиме ће се потпуније фиксирати лингвистичко-географске околности и рељефније истаћи повезаност међу језицима југословенских народа.

Веома је осетљив и проблем распореда теренских пунктова где ће се вршити испитивања. И о томе се доста расправљало, па се постигла релативна уједначеност гледишта. Чланови Комисије углавном се слажу у томе да тих пунктова не би смело бити осетно више од 400 ни осетно мање од 300. Ово би било довољно да се обухвате сви важнији локални говорни типови, а с друге стране не би било претерано много, тако да би испитивање на оволиком броју пунктова било реално изводљиво у једном разумном року. Исто тако сви су прихватили идеју да распоред пунктова мора бити неравномеран, у складу са неједнаком дијалекатском разгранатошћу разних области где се говори нашим језиком. Наравно, пред Комисијом стоји још задатак да примењујући ове принципе одреди конкретне тачке за испитивање.

Осим ових питања, чија су решења утврђена или бар трасирана (ми верујемо да је то учињено на најбољи могућан начин), искрснуће пред Комисијом и низ других проблема које ће тек требати решавати. Настојаћемо овде да се укратко осврнемо и на те проблеме, како ради обавештења читалаца, тако и ради потрека за дискусију.

Један од ових проблема тиче се броја и избора испитивача на терену. Постоји мишљење да ту треба привући што већи број сарадника, па и таквих који нису искусни дијалектолози, с тим што би се после материјал који они прикупе подвргао минуциозној контроли пре него што би се употребио или објавио. Међутим та ствар у суштини није тако проста. Ако испитивач не би био довољно квалификован за ту дужност, његов материјал био би тако пун грешака да се не би могао употребити без детаљног проверавања, и то на терену. Ова контрола трајала би бар колико и само прикупљање материјала. Наравно, у том случају боље је одмах послати некога ко ће посао обавити како треба. Ако би се, међутим, непоуздан материјал употребио без проверавања, последице би биле још теже. Макар и мали проценат нетачних података био би довољан да уништи поверење читаоца у атлас. Штета од једног нетачног објављеног податка у оваквим приликама већа је него корист од десет тачних. Стога се за испитивање смеју употребити само стручњаци дијалектолози. На српскохрватском терену, где се при бележењу акцената јавља толико проблема, ово правило још је важније него кад се ради о другим језицима.

И начела фонетске транскрипције материјала тек треба да буду прецизирана. Нама изгледа да би најпогодније било узети као подлогу Гајеву (тачније Даничићеву) српскохрватску латиницу, по свој прилици са корекцијом у обележавању гласа *и*, и употпунити је системом дијакритичних знакова који би уз вокале сви морали бити смештени испод самог слова (јер простор изнад њега остаје резервисан за означавање акцената и квантитета), док би уз сугласнике долазили како изнад, тако и испод слова. Обележавање акцената било би обавезно за цео материјал; оно би евентуално могло изостати тек на понекој синтетичкој лексичкој или морфолошкој карти, као и на онима које показују распрострањеност синтаксичких особина.

Најкомпликованије проблеме створиће, разуме се, извесне околности везане за специфичну сложеност прилика у српскохрватским дијалектима. Те су прилике заиста такве да стављају

наше истраживаче пред проблеме који нису обични у другим језичким областима у Европи. Наше је становништво, наиме, у свом највећем делу испремештано у времену сеоба од XV до XIX в. Велика већина живља који говори нашим језиком налази се данас у пределима удаљеним за по 100, 200 или чак више стотина километара од првобитне постојбине његових предака. Ти покрети, проузроковани турским освајањима и ратовима, као и тежњом сиромашних горштака да се спусте у плодније крајеве у низинама, битно су изменили дијалекатску слику наше језичке територије. У зонама где је становништво, а с њим и говор, било једноставно смењено у току сеоба, ова чињеница неће створити већих проблема при изради атласа. Ту ће бити испитан данашњи говор без обзира на то какав је био некадашњи. Без великих тешкоћа моћи ће се обрадити и зоне где су створени мешавински говори укрштањем стариначких и досељеничких, или пак укрштањем говора досељеника са разних страна. Овде ће главно бити избрати места где је кристализација мешавине извршена најпотпуније и на најтипичнији начин. Али много теже биће снаћи се тамо где је становништво разног порекла сачувало у већој или мањој мери различите говорне одлике, иако већ извесно време живи једно поред другог, у суседним насељима или чак у истом насељу. Овакав је напр. случај у неким деловима Шумадије, а опет на други начин у Босни и Херцеговини и у оближњим деловима Хрватске, где је диференцијација ове врсте најчешће везана за вероисповест (тако напр. православни имају један говор, а католици други). Пред Комисију ће се поставити питање како да се обраде ове области. Ту ће бесумње бити знатних тешкоћа, али ако се оне правилно реше, наш ће атлас имати утолико већу вредност с општег научног гледишта. Једном савладане, специфичне тешкоће претвориће се у том случају у специфичан квалитет.

При третирању области етнички и говорно шарених требаће пре свега водити рачуна о старини насељавања. На сасвим скорашње насељенике у овом случају не би требало обраћати пажњу. Тако би се морао искључити из посматрања живаљ насељен у XX в., па по правилу и онај из XIX в. Тиме би се у извесним областима (напр. у Војводини, уколико се тиче XX в., или у Шумадији, уколико се тиче XIX в.) створиле мале празнине тамо где су читава села насељена новим живљем. Само, треба признати, те празнине негде не би биле веће од уобичајених међупростора међу изабраним пунктовима. Додуше, овај би поступак оставио у

сенци занимљиву проблематику асимилације дошљака и евентуалног њиховог утицаја на говор старинаца. Али такви микродијалекатски проблеми, иначе веома значајни и поучни, не могу се решавати у сувише крупним оквирима националног атласа; њима треба посветити монографије одн. специјално израђене мале атласе датих региона. С друге стране, изостављајући етничка острва ове врсте, ми бисмо омогућили да изоглосе у говорима аутохтоног становништва буду на карти много рељефније осветљене. Међутим тамо где је насељавање старијег датума, требаће узети у обзир и говоре дошљака. Они у том случају могу садржати старе особине које је накнадни развој уклонио у матичној области, а могу такође показивати и занимљиве самосталне иновације.

Ради прегледности и оријентације читалаца било би веома добро ако би се уз атлас дала и једна карта на провидној хартији (тако да се њоме могу покрити остале карте) на којој би се приказало порекло становништва у испитиваним местима, уз одељивање старинаца од насељеника и класификовање ових последњих према епоси досељавања и области порекла. Исто тако било би умесно дати сличну карту становништва по верама. Можда би најпрактичније било имати више карата ове врсте подешених тако да је на свакој од њих затамњено све сем тачака са становништвом једне од поменутих група (верских, етничких и говорних). Покривајући таквом картом друге карте у атласу добио би се јасан увид у изоглосе датих језичких појава код припадника одговарајуће групе становништва. А могли би се наћи и разни други технички поступци који би омогућили да се још јаче истакну појаве зависности говора од порекла насеља и од вере, одн. да се избегне утисак дијалекатског хаоса који би се без овога могао стећи посматрањем распореда говорних особина на теренима као што су Босна и Херцеговина. Иначе ове околности упућују на то да картографисање треба вршити пунктуалним методом (дакле са посебним знаком за сваку испитану тачку), а не методом уцртавања изоглоса или бојадисања читавих површина. Појаве на нашем терену сувише су географски исцепкане да би други методи сем пунктуалног могли бити корисно примењени.

Павле Ивић